

Orta Çağ İslâm Dünyasında Astronomi, Astroloji ve Gözlemleri

Seyfettin Kaya

İstanbul, Selenge Yayınları, 2021, 128 sayfa, ISBN: 978-625-7459-32-7.

Buse ÇEKİRDEK*

Kitabı kaleme alan Seyfettin Kaya, 2000 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezunu olmuştur. 2009-2013 yılları arasında, adı geçen üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsünde Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalında yüksek lisans, 2014-2018 yılları arasında da doktora eğitimini tamamlamıştır. 2018 yılında Siirt Üniversitesi Tarih Bölümüne Dr. öğretim üyesi olarak atanmış ve 2021 yılı itibarıyla da aynı üniversitede Doç. Dr. unvanına sahip olmuştur. Tanıtımı yapılan bu eserde, XIII. yüzyılda Abbasiler devrinde yapılan çeviri faaliyetlerinin etkisiyle beraber astronomi ve astrolojinin İslam dünyasında bilimsel bir nitelik kazanmasından; astronominin gelişmesine paralel olarak ise ortaya çıkan gözlemlerinden bahsedilmektedir.

Kitap giriş, üç kısım, onların alt başlıkları ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Yazar, eserin giriş bölümünde Orta Çağ İslam dünyasında astronomi, astroloji ve gözlemlerinin bilimsel bir nitelik kazanmasıyla birlikte Orta Çağ İslam dünyasını da nasıl etkilediğinden bahsetmiştir. Daha önce halk arasında çok ilkel bir şekilde yürütülen astronomi ve astroloji çalışmaları, özellikle XIII. yüzyılda Müslüman Araplar arasında çeviri faaliyetlerinin başlamasıyla beraber İslam dünyasında yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Yazar, İslam dünyasında astronominin yayılmasının nedenlerini namaz vakitlerinin belirlenmek istenmesi, kible yönünün en doğru şekilde tespit edilemeye çalışılmak istenmesi şeklinde sıralarken; astrolojinin yayılma nedenlerini ise savaş için uygun zamanın tespiti, hükümdarların gelecek hakkında bilgi sahibi olmak adına kehaneti öğrenmek isteme arzuları şeklinde sıralamıştır. Aynı

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, busecekirdek2@gmail.com

zamanda Orta Çağ İslam dünyasında Müslümanların takvim oluşturma istekleri, astronominin gelişmesine paralel olarak gözlemevlerinin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Kitabın birinci bölümü “Orta Çağ İslam Dünyası’nda Astronomi” başlığını taşımaktadır. Yazar, burada İslamiyet’ten önce Arapların çok amatör bir şekilde astronomi bilimiyle uğraşmaya başladıklarından bahseder. Beytü’l Hikme adı verilen kurumda yürütülen çeviri faaliyetleri ile Eski Yunan, Sasani, Uzak Doğu ve Hint kaynaklarının Arapçaya tercüme edilmesi astronomi biliminin gelişmesinde en önemli etken olmuştur. Yabancı dillerden yapılan çeviriler sayesinde astronomi bilimi de diğer bilimler gibi yüksek düzeye çıkmaya başlamıştır. Astronomi alanında bir taraftan çeviri faaliyetleri sürerken diğer taraftan çevirileri yapılan kaynaklardaki eksiklikler tamamlanmaya, yanlışlıklar düzeltilmeye çalışılmıştır. Yazar, özellikle matematik kuramına dayalı Batlamyus astronomisi ile fizik kurallarına dayalı Aristoteles astronomisinin öneminin Müslümanlarca anlaşılması, incelenmeye alınması ve buna bağlı olarak da birtakım eksikliklerin tamamlanmaya çalışılmasından bahseder. Diğer taraftan yazar, XII ve XIII. yüzyıllarda İslam astronomisi kaynaklarının Arapçadan Latinceye yapılan çeviri faaliyetleri sayesinde Bizans ve Avrupa astronomisine tekrar canlılık kazandırılmış olduğundan bahsederken, aynı zamanda Geç, Orta ve Yeni Çağ Avrupası’nda astronominin gelişmesinde İslam dünyasının önemli paya sahip olduğunu ifade etmiştir. Ardından kitapta Endülüs Emeviler dönemi, Yakın Doğu İslam devletleri, İlhanlılar dönemi, Gazneliler dönemi, Büyük Selçuklular dönemi, Türkiye Selçukluları dönemi astronomi çalışmaları ve astronomi bilimcileri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölüm “Orta Çağ İslam Dünyası’nda Nücum ve Münecimlik” başlığını almıştır. İsminden de anlaşıldığı üzere bu bölümde yazar, geleceği bilme isteği ve kehanette bulunma arzusu gibi nedenlere bağlı olarak insanoğlunun büyü, sihir ve astrolojiye olan ilgisinden bahsetmiştir. Antik Çağ’dan beri insanlar gelecekte herhangi bir kötü olayla karşılaşabilecekleri endişesine kapılmış ve bu endişe onları nasıl davranmaları gerektiği konusunda önceden tedbir almaya yöneltmiştir. Bu bağlamda insanlar farklı metotlar kullanarak kehanette bulunmaya çalışmışlardır. Her kültürün ya da toplumun kehanette bulunma yöntemleri farklılık gösterse bile kehanette bulunma arzusu yine aynı kalmıştır.

Kitapta, kehanette bulunma işinin İslam dünyasında nücum, Batı dünyasında ise astroloji olarak adlandırıldığından ve ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşlerin söz konusu olduğundan bahsedilmiştir. Musevi tarihçilerine göre bu görüşlerden ilki Hz. Âdem’e kehanette bulunma arzusunun vahiy yoluyla öğretilmiş olmasıdır. İkincisi, Hz. Nuh döneminde yaşanan büyük tufandan önce insanların astrolojiye hâkim olmuş olmalarıdır. Üçüncüsü ise, Hz. İbrahim’in astrolojiye Mezopotamya’da (Kalde) hâkim olduğu ve ardından tüm bildiklerini Mısır halkına öğrettiği yönündedir. Yazarın ifadelerinden anladığımız üzere, astrolojiyle ilgili bilgiler rivayetlere dayalı bilgilerle sınırlı kalmamıştır. Nitekim kehanette bulunma eyleminin kökenini M.Ö. 4. binyıla götürmek mümkündür. Anadolu, Mısır, Çin ve Mezopotamya gibi coğrafyalarda özellikle falcılar ve büyücüler kehanette bulunma eğilimi göstermişlerdir. Mezopotamya’da Sümerliler ile birlikte başlayan kâhinlik, Babiller döneminde de gelişmeye devam etmiştir. Kitapta, M.Ö. 1700 yılları civarında yazıldığı tahmin edilen *Enuma Anu Enlil*

adlı Babil tabletlerinin bu konu hakkında bilgi veren en eski kaynak olduğu dile getirilmiştir.

Antik Çağ'da kehanette bulunma isteği ve astroloji yalnızca kişisel eylemler olarak kalmamış, hükümdarların isteği üzerine de yürütülen faaliyetler olmuştur. Yazara göre, M.Ö. 539 yılı civarında Pers Uygarlığı ve Mezopotamya'yı ele geçiren Babil toplumu Mecusiliğin ve Zerdüştlüğün etkisi altında kalarak metafizik konularında bakış açısını değiştirmeye başlamıştır. Bu durum onları her insanın ayrı bir evren, ayrı bir şahsiyet olduğu düşüncesine itmiştir. Bireyselliği ön plana çıkaran bu metafizik içerikleri daha sonra Avrupa'da da kullanılmaya başlanmış ve zamanla Batı dünyasında üstünlük kazanmıştır. Ancak VIII. yüzyılda başlayan ve XIII. yüzyıla kadar devam eden Doğu-Batı kaynaklarının Arapçaya tercüme edilmesi faaliyetleriyle birlikte bu üstünlük İslam dünyasına geçmeye başlamış ve İslam dünyası neredeyse beş yüzyıla yakın bir süre bu durumu korumayı başarmıştır.

Tüm bunların yanı sıra kitapta nücüm ilminden ve bu işle uğraşan müneccimlerden de bahsedilmiştir. Nücüm ilmi Cahiliye Devri'nden beri Arap toplumunda kullanılan bir kavram olmakla beraber gökyüzündeki yıldızlara inanan Sabii Arapları tarafından yaygın biçimde kullanılmıştır. Müneccimler ise, İslam medeniyetindeki astronomlar ve astrologların tesmiyesidir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar da kavram olarak hiçbir değişikliğe uğramadan kullanılmaya gelmiştir. Emeviler dönemiyle birlikte müneccimler hem sarayda hem de toplumda saygınlık kazanmaya başlamış ve himaye edilmiştir. Yazar, kaleme almış olduğu eserinde, bu müneccimlerden birinin Tufeyl Rumi olduğundan bahsederek, devamında onun kehanetlerde bulunarak ümmetin geleceği ile ilgili olumsuz haberler vermiş olduğundan, Müslümanlar arasında fitne çıkacağına yönelik iddialarda bulunduğu söz etmiştir. Yine kitapta müneccimlik yaptığından bahsedilen bir diğer isim de Yakup b. İshak el-Kindi'dir. Kindi, Abbasi sarayında çalışan müneccimlerden biri ve en önemlisidir. Halife el-Me'mun döneminde müneccimlik yapmaya başlamıştır. Onun hicri VII. yüzyıl ortalarında Bağdat'ın işgaliyle beraber Abbasilerin gelecekte yaşayacağı olaylar hakkında kehanette bulunması ve söylediklerinin doğru çıkması, nücüm ilminde ne kadar iyi olduğunu göstermesi bakımından kitapta üzerinde durulan kehanet örneklerinden biri olmuştur. Yazar; Fatımiler, Endülüs Emevileri, Gazneliler, Selçuklular, Türkiye Selçukluları, İlhanlılar ve Memlukler döneminde de kehanette bulunan kişilerden ve nasıl kehanette bulduklarından bahsetmiştir.

Üçüncü bölüm "Orta Çağ İslam Dünyasında Kurulan Gözlemvleri" başlığını taşımaktadır. Kitabın bu bölümünde yazar, Orta Çağ İslam dünyasında Müslümanların ibadet vakitlerini belirlemek amacıyla astronomi biliminden yararlanmalarının yanı sıra bu amaçla kurulan gözlemvleri olduğundan da bahsetmektedir. Önce Emeviler döneminde muvakkithanelerin kurulması söz konusu olmuştur. İbadet vakitlerinin tespitinin yapıldığı bu yapılarda muvakkit isimli görevliler, dileyen öğrencilere astronomi ve takvim bilgisi dersleri de vermişlerdir. Böylece gözlemvlerinin temeli Emeviler döneminde muvakkithaneler sayesinde oluşturulmuştur. Kitapta, İslam dünyasında donanımlı ilk gözlemvlerine Abbasiler döneminde rastlanıldığından bahsedilmiştir. Abbasiler döneminde kamu destekli olarak kurulan Şemmasiyye Gözlemvinden önce dünyada başka rasathanenin olup olmadığı tam olarak

bilinmediğinden yazar, bu konuda bir netlik sağlanıncaya kadar rasathanelerin ilk ortaya çıkışının Abbasilerle birlikte olduğunu eserinde ifade etmiştir. Bu bağlamda Şemmasiyye Gözlemevi Halife el-Me'mun döneminde Bağdat'ta kurulan ilk gözlemevi olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan kitapta, Orta Çağ İslam dünyasında kurulan en büyük gözlemevlerinden sonuncusunun ise Uluğ Bey (1394-1449) döneminde kurulan Semerkant Gözlemevi olduğundan bahsedilmiştir. Özellikle burada çalışanların arasında devrin önde gelen matematikçilerinin, gök bilimcilerinin, rasat aleti yapan kişilerin bulunması bu yapının önemini arttırmıştır. Uluğ Bey'in gözlemevinde yürüttüğü faaliyetlerin sonucuna baktığımızda Batlamyus'un *Almagest* isimli yıldız kataloğundaki binden fazla yıldızın enlem ve boylamlarını düzeltmiş ya da doğrulamış olduğunu görmekteyiz. Bu çalışmasını ise *Zic-i Gürgani*, *Zic-i Hakani*, *Zic-i Uluğ Bey* veya *Zic-i Cedid-i Sultani* isimleriyle bilinen Uluğ Bey'in zîcinde toplamıştır. Yazar bu rasathanenin elli yıla yakın bir süre kadar faaliyette bulunduğundan bahsetmektedir.

Kitabın sonuç bölümüne gelindiğindeyse yazarın, başlıklar altında incelediği konuları tek bir pencerede toplamış olduğunu görmekteyiz. Eserinde, Orta Çağ İslam dünyasında astronomi, astroloji ve gözlemevlerinin ayrıntılı bir şekilde incelendiğini dile getirmiş olmakla beraber, astronominin yaygınlık kazanmasında ve kamusal bir hâle dönüştürülmesinde rasathanelerin önemli bir etkisi olduğundan bahsetmiştir. Son olarak yazar, günümüzde devletlerin gökyüzünde sürdürdükleri üstünlük mücadelesinin altında rasathanelerle temelleri atılan uzay teknolojilerinin olduğunu belirtmiştir.

Sonuç olarak bu eserde, Orta Çağ İslam dünyasında farklı bilim dallarının güçlenmesiyle beraber astronomi ve astroloji alanında gelişmelerin yaşandığından; paralelinde ise gözlemevlerinin kurulduğundan bahsedilmektedir. Özellikle XIII. yüzyılda başlayan çeviri faaliyetleri sayesinde İslam dünyası birtakım farklı terimler ve rasat değerleriyle tanışmaya başlamıştır. Bu durum astronomi ve astrolojinin İslam dünyasına yayılmasında en büyük etken olmuştur. Diğer yandan insanların gelecekte haber alma istekleri ve kehanette bulunma arzuları İslam dünyasında nücum, Batı dünyasında ise astroloji olarak adlandırılan faaliyetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Beraberinde ise nücum ilmiyle uğraşan müneccimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bilhassa hükümdarların isteği üzerine kehanette bulunan bu kişilerin Emeviler döneminde sarayda himaye edilmeleri nücum ilminin önemini gözler önüne sermektedir. Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak ise gözlemevleri ortaya çıkmıştır.

Orta Çağ İslâm Dünyasında Astronomi, Astroloji ve Gözlemevleri isimli bu eser, astronomi ve astrolojinin, Orta Çağ İslam dünyasında nasıl ve hangi nedenlere bağlı olarak geliştiği, gelişiminde nelerin etkili olduğu sorularının cevabını arayan kişilerin yararlanabileceği türden bir eserdir. Aynı zamanda eser, İslam dünyasında astronomi ve astrolojinin gelişmesinin sonucunda ortaya çıkan yapının ne olduğu, en büyükleri arasında sayılabilecek olanların neler olduğu ve kimler tarafından ne amaçla yapıldığı sorularına da cevap veren bir niteliktedir.